

Mikołaj Waleszko

Zmiany w stosunkach ludnościowych woj. lubelskiego na tle przeobrażeń w strukturze gospodarczej i społecznej w latach powojennych

Rocznik Lubelski 5, 235-250

1962

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MIKOŁAJ WALESZKO

ZMIANY W STOSUNKACH LUDNOŚCIOWYCH WOJ. LUBELSKIEGO NA TLE PRZEOBRAZEŃ W STRUKTURZE GOSPODARCZEJ I SPOŁECZNEJ W LATACH POWOJENNYCH

Wiadomo powszechnie, że w okresie władzy ludowej dokonały się gruntowne przeobrażenia w strukturze społeczno-gospodarczej naszego kraju. Realizacja programu budownictwa socjalizmu, zwłaszcza intensywne uprzemysłowienie kraju doprowadziły do zmian zasadniczych proporcji w gospodarce narodowej oraz charakteru stosunków ekonomicznych i społeczno-politycznych.

W ścisłym związku z dokonującymi się przemianami w życiu gospodarczym i społecznym rozwijały się stosunki demograficzne. W wyniku dużego wzrostu zapotrzebowania na siłę roboczą w przemyśle oraz innych działach gospodarki narodowej szybko wzrastało zatrudnienie poza rolnictwem, co pociągało za sobą przyspieszenie urbanizacji kraju oraz korzystne zmiany w ogólnej strukturze społeczno-gospodarczej. Omawiane przemiany dokonywały się w zasadzie w całym kraju, obejmowały swym zasięgiem (choć w różnym stopniu) wszystkie regiony. Ponieważ jednak sytuacja wyjściowa w poszczególnych regionach kraju była poważnie zróżnicowana, zaś intensywność i tempo dokonujących się przeobrażeń również nie były jednakowe, w procesie kształtowania się stosunków społeczno-gospodarczych, w tym również stosunków ludnościowych, w poszczególnych częściach kraju występowały istotne różnice. W szczególności pewne specyficzne cechy w rozwoju stosunków demograficznych występują na terenie województw gospodarczo słabo rozwiniętych, do których należy dotychczas woj. lubelskie.

W opracowaniu niniejszym podejmujemy próbę spojrzenia na przeobrażenia, które dokonały się na terenie woj. lubelskiego w latach powojennych, z punktu widzenia zmian w stosunkach ludnościowych. W szczególności chcemy rozpatrzeć zmiany w zaludnieniu oraz w strukturze społecznej i zawodowej ludności w celu uchwycenia przynajmniej najogólniejszych tendencji i cech specyficznych w porównaniu z analogicznymi przeobrażeniami w skali całego kraju oraz na terenie innych województw¹.

1. ZMIANY W ZALUDNIENIU WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

a) Liczba ludności

Zmiany w liczbie ludności województwa lubelskiego ilustrują tabele nr 1 i nr 2.

¹ W oparciu o dane statystyczne uzyskane ze spisów powszechnych z lat 1946, 1950 i 1960.

Tabela nr 1. Zmiany w liczbie ludności województwa lubelskiego w latach 1931—1946 (na tle ogólnokrajowym)²

	Liczba ludności w tys.			Spadek liczby ludności			
	1931	1939	1946	1931—1946		1939—1946	
				w tys.	w %	w tys.	w %
Polska	30 019	32 100	23 930	6 089	20,3	8 170	25,5
lubelskie	2 069	2 195	1 753	316	15,4	442	20,2

Tabela nr 2. Rozwój ludności woj. lubelskiego w latach 1946—1960 (na tle ogólnokrajowym)³

Lata	Ludność w tys.		Udział wojew. w ludności kraju	Wskaźniki wzrostu w procentach					
	Polska	woj. lubelskie		Polska			woj. lubelskie		
				1931=100	1946=100	1950=100	1931=100	1946=100	1950=100
1946	23 930	1 753	7,3	79,7	100,0	—	84,7	100,0	—
1950	25 035	1 610	6,4	83,4	104,6	100,0	77,8	91,8	100,0
1955	27 550	1 719	6,2	91,8	115,2	109,9	83,0	98,0	106,7
1956	28 080	1 744	6,2	93,5	117,4	112,0	84,2	99,4	108,3
1957	28 540	1 762	6,2	95,1	119,3	113,9	85,1	100,4	109,4
1958	29 000	1 789	6,2	96,6	121,2	115,7	86,4	102,0	111,1
1959	29 480	1 810	6,1	98,2	123,2	117,6	87,4	103,2	112,4
1960	29 731	1 800	6,1	99,0	124,3	118,6	86,9	102,6	111,8

Omawiając zmiany w liczbie ludności województwa przedstawione w powyższych tabelach należy przede wszystkim zwrócić uwagę na stan wyjściowy, uchwycony przez spis ludności z dn. 14 II 1946 r. Jak wiadomo, Polska poniosła w wyniku wojny i okupacji hitlerowskiej ogromne straty w ludziach, które spowodowały duży spadek liczby ludności w porównaniu z okresem międzywojennym. W latach 1931—1946 liczba ludności woj. lubelskiego zmniejszyła się o ponad 15%, zaś w latach 1939—1946 — o ponad 20%. Największy spadek liczby ludności miał miejsce na terenie powiatów wschodnich i południowych.

W okresie Polski Ludowej następował dalszy poważny spadek liczby ludności województwa lubelskiego. Dotyczy to szczególnie pierwszych lat powojennych. W latach 1946—1950 liczba ludności zmniejszyła się o 143 tys. osób, czyli o 8,2%. Zbliżonych rozmiarów ubytki ludności:

² Obliczono w oparciu o następujące źródła: *Powszechny Sumaryczny Spis Ludności z dn. 14 II 1946 r.*, Statystyka Polski, seria D., Warszawa 1947; *Rocznik Statystyczny GUS*, Warszawa 1947, s. 15, tabl. 3; *Rocznik Statystyczny woj. lubelskiego*, Lublin, 1959, s. 27, tabl. 3/12; H. M a r u s z c z a k, *Zmiany w zaludnieniu woj. lubelskiego w latach 1822—1946*, Annales UMCS, sectio B, vol. IV, 1949. Powyższe dane mają charakter szacunkowy i są, rzecz zrozumiała, bardzo przybliżone. Pozwalają jednak na pewną orientację w skali zmian w liczbie ludności województwa w porównaniu do zmian w liczbie ludności kraju (w powojennych granicach).

³ Źródła: *Powszechny Sumaryczny Spis Ludności z dn. 14 II 1946 r.* Statystyka Polski, seria D, Warszawa, 1947. Roczniki Statystyczne za lata 1949 oraz 1956—1961. W zestawieniu nie uwzględniono kolejnych zmian w podziale administracyjnym, które zmniejszyły nieco obszar województwa lubelskiego. Uwzględniając te zmiany należałoby liczyć ludności w latach stanowiących bazę obliczonych wskaźników wzrostu zmniejszyły o 2—3%.

powstały w tym okresie tylko w woj. rzeszowskim i warszawskim. Podczas gdy w województwach centralnych i wschodnich, szczególnie w województwie lubelskim, liczba ludności znacznie zmniejszyła się, ludność całego kraju wzrosła w tym samym czasie o 4,6%, zaś liczba ludności województw północnych i zachodnich zwiększyła się o 17%⁴.

W latach 1950—1960 liczba ludności woj. lubelskiego powiększyła się o ok. 190 tys. osób czyli o 11,8% (wzrastała o 1,18% rocznie). Dopiero w latach 1956—1957 został osiągnięty stan z 1946 r. Ludność całego kraju wzrastała w omawianym okresie znacznie szybciej i zwiększyła się w latach 1950—1960 o 18%. Jeszcze szybciej wzrastała ludność województw zachodnich i północnych, która np. w latach 1951—1959 zwiększyła się o 28%⁵.

Biorąc pod uwagę lata 1946—1960, a więc cały prawie okres powojenny, również stwierdzamy, że ludność woj. lubelskiego rozwijała się odmiennie niż ludność całego kraju. Jeśli ludność całej Polski zwiększyła się w tym okresie o 24,3%, to ludność Lubelszczyzny zaledwie nieco przekroczyła stan z 1946 r. (patrz tabela nr 2).

Tak więc, w latach 1944—1950 zaludnienie woj. lubelskiego znacznie zmniejszyło się. W latach 1950—1960 liczba ludności stopniowo wzrastała, jednak tempo wzrostu było znacznie niższe niż przeciętne tempo wzrostu ludności całego kraju. Dla porównania można dodać, że na terenie województw północnych i zachodnich miał miejsce w omawianym okresie bardzo szybki wzrost liczby ludności, znacznie przekraczający średnie wskaźniki ogólnokrajowe, dzięki napływowi ludności z innych terenów, między innymi z woj. lubelskiego.

b) Przyczyny zmian w liczbie ludności

Do głównych czynników wpływających na zmiany w zaludnieniu danego regionu należą: przyrost naturalny oraz ruchy wędrownicze ludności. Ponadto należy brać pod uwagę skutki wojny, które stanowiły jedną z istotnych przyczyn powojennych zmian w zaludnieniu województwa lubelskiego. Straty wojenne (wyniszczenie ludności żydowskiej, straty wynikające z działań wojennych, wpływ ciężkich warunków życiowych w okresie okupacji i związana z tym mniejsza ilość urodzeń, większa śmiertelność itd.) stanowią jedną z głównych przyczyn zmniejszenia się liczby ludności w latach 1939—1946. Obok tego na spadek liczby ludności wpłynęły ruchy wędrownicze, które miały miejsce przed spisem z dn. 14 II 1946 r., szczególnie zaś repatriacja do ZSRR ludności ukraińskiej, która zamieszkiwała wschodnie powiaty województwa⁶.

⁴ Por. *Polska Zachodnia i Północna*. Wydawnictwo Zachodnie. Warszawa—Poznań, 1961, s. 323.

⁵ Tamże, s. 325.

⁶ Do dnia 31 XII 1946 r. repatriowano z terenu woj. lubelskiego do ZSRR ogółem 193 420 osób, w tej liczbie z pow. biłgorajskiego — 16 523, chełmskiego — 33 195, hrubieszowskiego — 68 158, krasnostawskiego — 2707, lubartowskiego — 811, radzyńskiego — 274, tomaszowskiego — 40 742, włodawskiego — 25 030, zamojskiego — 5480. (Źródło: *Rocznik Statystyczny*, 1947, s. 30, tabl. 5). Zważywszy, że około 65% ludności repatriowanej do końca 1946 r. repatriowano w roku 1945, należy przypuszczać, że większa część w/w liczby ludności ukraińskiej opuściła granice województwa przed spisem z dn. 14 II 1946 r.

Rozwój ludności województwa w latach 1946—1950 i w latach późniejszych kształtował się pod wpływem przyrostu naturalnego oraz powojennych ruchów wędrownych, które dokonywały się zarówno pod wpływem przyczyn o charakterze ogólnym, ogólnokrajowym (odpływ ludności z terenów Polski centralnej i wschodniej na Ziemię Zachodnie i Północne), jak też pod wpływem specyficznych przyczyn społeczno-politycznych, które powstały na tle walki klasowej w pierwszych latach władzy ludowej oraz na tle polsko-ukraińskich stosunków narodowościowych we wschodniej części Lubelszczyzny.

Przyrost naturalny był w latach powojennych na terenie woj. lubelskiego, ogólnie biorąc, nieco niższy niż przeciętnie w skali ogólnokrajowej i znacznie niższy niż w województwach zachodnich i północnych, które osiągnęły najwyższe w kraju wskaźniki przyrostu naturalnego. Podobnie jak w całym kraju przyrost naturalny wykazuje w ostatnich latach tendencję spadkową (patrz tabela nr 3).

Tabela nr 3. Ruch naturalny ludności⁷

	1936—1938	1950	1955	1960
	na 1000 ludności			
Polska				
małżeństwa	3,2	10,8	9,5	8,2
urodzenia żywe	25,3	30,7	29,1	22,4
zgony	14,1	11,6	9,6	7,5
przyrost naturalny	11,2	19,1	19,5	14,9
woj. lubelskie				
małżeństwa	7,7	9,3	8,2	8,0
urodzenia żywe	27,4	27,0	26,1	20,7
zgony	12,8	10,8	9,4	7,7
przyrost naturalny	14,6	16,2	16,7	13,0

Na spadek przyrostu naturalnego wpływają rozmaite skomplikowane przyczyny o charakterze ekonomicznym i socjologicznym. Jedną z przyczyn zmniejszania się współczynników przyrostu naturalnego w ostatnich latach jest to, że wiek małżeński i okres największej płodności osiągnęły stosunkowo nieliczne, wojenne roczniki kobiet i mężczyzn.

Ogólna sytuacja ekonomiczna i społeczno-polityczna kształtowała się w pierwszych latach po wojnie w ten sposób, że niedorozwinięte lub słabiej rozwinięte regiony Polski centralnej i wschodniej utraciły znaczną część ludności na rzecz Ziemi Zachodnich i Północnych oraz ośrodków przemysłowych. Ubytek ludności w woj. lubelskim w latach 1946—1950 przekraczał rozmiary przyrostu naturalnego obliczonego dla ludności według stanu na 14 II 1946. A więc główną przyczyną zmniejszenia się liczby ludności były w tym okresie ruchy wędrownie ludności. Obejmowały one emigrację oraz przesiedlanie ludności ukraińskiej, a także

⁷ Zestawiono w oparciu o następujące źródła: *Rocznik Statystyczny 1961*, s. 30—31, tabl. 15(35), 16(36), *Rocznik Statystyczny woj. lubelskiego*, Lublin, 1959, s. 59, tabl. 16(25).

odpływ ludności do regionów bardziej atrakcyjnych pod względem ekonomicznym i kulturalnym, gwarantujących szybsze polepszenie warunków życiowych.

Pewien pogląd na wewnętrzne migracje ludności w omawianym okresie można wyrobić na podstawie danych spisu z 1950 r. Z danych dotyczących woj. lubelskiego wynika, że ponad 92% ówczesnej liczby ludności woj. lubelskiego mieszkało w 1939 r. na obszarze województwa, 2,2% — na terenie innych województw Polski (w obecnych granicach) i tylko 5,4% — poza granicami Polski. Natomiast 328 tys. ludności innych województw kraju mieszkało w 1939 r. na terenie woj. lubelskiego. Najwięcej ludności pochodzącej z województwa lubelskiego mieszkało w 1950 r. w woj. wrocławskim — 62 tys., olsztyńskim — 48,8 tys., koszalińskim — 41,8 tys., szczecińskim — 41,3 tys., gdańskim — 35,4 tys., zielonogórskim — 19,2 tys.⁸

Polityka rozmieszczenia sił wytwórczych, realizowana w okresie planu sześcioletniego, doprowadziła do pewnego przyspieszenia uprzemysłowienia województw wschodnich, zwiększenia stopnia ich zainwestowania i zmniejszenia zacofania ekonomicznego w porównaniu z regionami uprzemysłowionymi. Wpłynęło to także na zahamowanie odpływu ludności z terenów słabo rozwiniętych na tereny lepiej zagospodarowane i przyczyniło się do wzrostu liczby ludności na terenie województw wschodnich. Jednak również w latach 1950—1960 miał miejsce pewien odpływ ludności z terenu woj. lubelskiego. Rzeczywisty przyrost ludności był w wymienionym okresie znacznie mniejszy (o ponad 70 tys. osób) niż przyrost naturalny.

Odpływ ludności z terenu woj. lubelskiego był uwarunkowany tym, iż jako region rolniczy Lubelszczyzna posiadała znaczne nadwyżki siły roboczej, przekraczające możliwości ich wykorzystania na miejscu.

c) Struktura ludności według płci i wieku

Zmiany w strukturze ludności woj. lubelskiego według płci obrazuje tabela nr 4.

Tabela nr 4. Struktura ludności wg płci w latach 1946—1960 (w %/%)⁹

	1946			1950			1960		
	Razem	M.	K.	Razem	M.	K.	Razem	M.	K.
Ludność ogółem	100	46.6	53.4	100	47.2	52.8	100	47.9	52.1
Ludność miejska	—	—	—	100	45.2	54.8	100	47.0	53.0
Ludność wiejska	—	—	—	100	47.6	52.4	100	47.4	52.6

W strukturze ludności według płci niekorzystnie odbiły się straty wojenne, co wykazał spis z 1946 r. W porównaniu z okresem międzywojennym w 1946 r. występowała znacznie większa przewaga kobiet. Przewaga

⁸ Por. Rocznik Statystyczny, 1961, s. 28—29, tabl. 14(24).

⁹ Źródła: Rocznik Statystyczny, 1947, s. 19, tabl. 6, Rocznik Statystyczny, 1961, s. 26, tabl. 10. Dane Narodowego Spisu Powszechnego z dn. 3 XII 1950 r.

kobiet, aczkolwiek zmniejszyła się nieco w latach 1946—1960, jest w dalszym ciągu dość znaczna i przewyższa przeciętną ogólnokrajową. (Polska — w 1960 r. na 100 mężczyzn przypadało 106 kobiet, woj. lubelskie — na 100 mężczyzn przypadało 108 kobiet). Należy przy tym zaznaczyć, że przewaga kobiet jest większa wśród ludności miejskiej. Do przyczyn utrzymującej się pewnej przewagi kobiet należy zaliczyć, obok skutków wojny, wyższą na ogół umieralność wśród mężczyzn oraz to, że powojenne migracje ludności w nieco większym stopniu obejmowały ludność męską niż żeńską.

Struktura ludności według wieku jest w woj. lubelskim w podstawowych grupach wieku zbliżona do ogólnokrajowej. W latach 1950—1960 zwiększył się udział dzieci do lat 15. Jednocześnie jednak, podobnie jak w całym kraju, znacznie zmniejszył się udział ludności w wieku produkcyjnym i równocześnie zwiększył się udział osób w wieku powyżej 60 lat (patrz tabela nr 5).

Tabela nr 5. Ludność woj. lubelskiego według grup wieku (w ‰) 10

	1950				1960			
	Razem	W wieku lat			Razem	W wieku lat		
		0—15	16—59	60 i więcej		0—15	16—59	60 i więcej
Ludność ogółem	100	31,4	59,3	9,0	100	34,4	54,8	10,8
Ludność miejska	100	28,7	62,2	9,0	100	33,7	57,0	9,3
Ludność wiejska	100	32,0	58,7	9,0	100	34,6	54,1	11,3

Udział ludności w wieku powyżej 60 lat był już w 1950 r. w woj. lubelskim wyższy niż przeciętnie w kraju (8,3%). W 1960 r. różnica pod tym względem nawet zwiększyła się i odsetek osób w wieku ponad 60 lat jest na Lubelszczyźnie w dalszym ciągu wyższy niż przeciętnie w kraju (9,4%). Znacznie niższy udział ludności w wieku ponad 60 lat w porównaniu z woj. lubelskim oraz ze wskaźnikami ogólnokrajowymi i jednocześnie większy udział dzieci i młodzieży oraz ludności w wieku produkcyjnym posiadały w omawianym okresie województwa zachodnie i północne. Natomiast struktura wieku ludności województw centralnych i wschodnich była mniej lub więcej zbliżona do struktury wieku ludności woj. lubelskiego.

d) Zmiany w gęstości zaludnienia i w rozmieszczeniu ludności

Lubelszczyzna należy do słabiej zaludnionych regionów kraju. Wzrost gęstości zaludnienia był w latach powojennych, ogólnie biorąc, znacznie wolniejszy niż w całym kraju, nie mówiąc już o regionach uprzemysłowionych. Gęstość zaludnienia jest jeszcze wciąż niższa w porównaniu z okresem międzywojennym.

¹⁰ Rocznik Statystyczny, 1961, s. 26, tabl. 10; Dane Narodowego Spisu Powszechnego z dn. 3 XII 1950 r.

Tabela nr 6. Gęstość zaludnienia Polski i woj. lubelskiego w latach 1931—1960¹¹

	Liczba osób na 1 km ²						Wskaźniki wzrostu w %		
	1931	1939	1946	1950	1955	1960	$\frac{1960}{1931}$	$\frac{1960}{1946}$	$\frac{1960}{1950}$
Polska	96	103	77	79	88	95	99,0	123,3	120,3
woj. lubelskie	80	86	68	60	69	72	90,0	106,0	120,0

Rozmieszczenie ludności województwa według powiatów obrazują dane tabeli nr 7 i tabeli nr 8. Z danych tych wynika, że rozmieszczenie to nie jest równomierne. Rozpiętość między wskaźnikami gęstości zaludnienia najsłabiej i najsilniej zaludnionych powiatów zwiększyła się w latach 1946—1960 o ok. 15%. Do najsłabiej zaludnionych powiatów należały w 1960 r. Włodawa (30 osób na 1 km²), Parczew (43), Biłgoraj (52), Biała Podlaska (53), Chełm (52), Janów Lubelski (56), Radzyń Podlaski (59). Jeśli pominąć pow. chełmski (niski wskaźnik gęstości zaludnienia wynika tu m. in. z tego, że miasto Chełm zostało wydzielone z powiatu) i częściowo pow. bialski, to można by powiedzieć, że najsłabiej zaludnionymi powiatami są powiaty o względnie słabszych glebach, najsłabiej uprzemysłowione i zagospodarowane.

Najwyższą gęstość zaludnienia posiadały w 1960 r. powiaty: Lublin — 95, Puławy — 87, Bełżyce — 83, Kraśnik — 83, Krasnystaw — 80, Opole Lubelskie — 81, Bychawa — 76. Są to przeważnie powiaty położone na terenach o lepszych glebach. Równocześnie należą one (z wyjątkiem Bychawy, Bełżyc i Krasnegostawu) do najbardziej uprzemysłowionych powiatów województwa.

Tabela nr 7. Gęstość zaludnienia na 1 km² wg powiatów w latach 1946 i 1950¹²

Powiaty	1946	1950
woj. ogółem	68	60
Biała Podlaska	58	46
Biłgoraj	49	47
Chełm	64	58
Hrubieszów	57	46
Krasnystaw	85	78
Kraśnik	70	67
Lubartów	69	64
Lublin m.	135	135
Łuków	68	62
Puławy	85	80
Radzyń	55	52
Tomaszów Lubelski	58	50
Włodawa	35	27
Zamość	81	78

¹¹ Zestawiono i obliczono w oparciu o następujące źródła: *Rocznik Statystyczny, 1949*, s. 14, tabl. 2 i 3, *Rocznik Statystyczny, 1956*, s. 34, tabl. 5(31), *Rocznik Statystyczny, 1961*, s. 14, tabl. 3(23), *Rocznik Statystyczny woj. lubelskiego, 1959*, s. 27, tabl. 3(12).

¹² Według danych *Sumarycznego Spisu Ludności z dn. 14 II 1946 r.* oraz *Narodowego Spisu Powszechnego z dn. 3 XII 1950 r.* Por. *Rocznik Statystyczny woj. lubelskiego, 1959*, s. 27, tabl. 3(12) oraz M. Litterer, *Zmiany w rozmieszczeniu i strukturze ludności Polski Ludowej w latach 1946 i 1950*. Warszawa, 1955, s. 37 i 46.

Tabela nr 8. Gęstość zaludnienia na 1 km² wg powiatów w 1960 r.¹³

Powiaty	Ludność na 1 km ²	Powiaty	Ludność na 1 km ²
woj. ogółem	72	Łuków	66
Bełżyce	83	Opole Lubelskie	81
Biała Podlaska	53	Parczew	43
Biłgoraj	52	Puławy	87
Bychawa	76	Radzyń Podlaski	59
Chełm	52	Tomaszów Lubelski	59
Hrubieszów	59	Włodawa	30
Janów Lubelski	56	Zamość	71
Krasnystaw	80	Chełm m.	887
Kraśnik	83	Lublin m.	1943
Lubartów	67	Zamość m.	949
Lublin	95		

2. ZMIANY W PODZIALE LUDNOŚCI NA WIEJSKĄ I MIEJSKĄ

Rozpoczęte w okresie planu 6-letniego i kontynuowane, aczkolwiek w znacznie wolniejszym tempie, w latach 1956—1960 uprzemysłowienie Lubelszczyzny, rozbudowa transportu, handlu i usług, szkolnictwa, służby zdrowia oraz innych instytucji kulturalnych i socjalnych spowodowały duże przeobrażenia w strukturze społeczno-gospodarczej województwa¹⁴. Rozwój przemysłu oraz wzrost zatrudnienia w innych działach i gałęziach gospodarki poza rolnictwem pociągnęły za sobą znaczne przyspieszenie przepływu ludności wiejskiej do miast, wzrost liczby ludności miejskiej oraz zwiększenie jej udziału w ogólnej liczbie ludności. Jednakże nie spowodowało to zasadniczych zmian charakteru podstawowych proporcji i wskaźników wyrażających stopień uprzemysłowienia oraz stopień urbanizacji województwa. Olbrzymich zaniedbań, które narastały w ciągu wielu dziesięcioleci, a nawet setek lat nie można zlikwidować w ciągu jednego dziesięciolecia, nawet przy najbardziej intensywnej rozbudowie gospodarki. Tymczasem woj. lubelskie nie należało, jak wiadomo, do najintensywniej uprzemysławianych regionów kraju. Pozostaje więc nadal województwem rolniczym i należy do najsłabiej rozwiniętych pod względem gospodarczym, najgorzej zagospodarowanych w zakresie tzw. inwestycji podstawowych (szczególnie w dziedzinie sieci komunikacyjnej) i najsłabiej zurbanizowanych regionów.

Rozwój ludności miejskiej oraz zmiany w podziale ludności na wiejską i miejską obrazują tabele nr 9 i 10.

Jak wynika z przytoczonych niżej danych, ludność miejska woj. lubelskiego zwiększyła się w latach 1946—1960 o ok. 170 tys. osób, zaś w latach 1950—1960 — o ok. 160 tys. osób. Dopiero w okresie realizacji planu 6-letniego zaznaczył się intensywniejszy przepływ ludności wiejskiej do miast.

¹³ Rocznik Statystyczny, 1961, s. 16, tabl. 3(23).

¹⁴ Por. m. in. na ten temat: M. Waleszko, Z. Mitura, *Zarys rozwoju gospodarczego woj. lubelskiego w latach 1944—1959*, Lublin, 1959.

Tabela nr 9. Wzrost ludności miejskiej w latach 1946—1960 15

	1946		1950		1955		1960		Wskaźniki wzrostu			
	tys.	%	tys.	%	tys.	%	tys.	%	1950 1946	1955 1946	1960 1946	1960 1950
Polska	7 517,0	100,0	9 605,0	100,0	12 067,0	100	14 112,3	100,0	127,8	160,5	187,7	150,0
lubelskie	276,0	3,7	285,0	2,9	340,0	2,9	445,7	3,1	103,3	123,2	161,5	156,4

Tabela nr 10. Zmiany w podziale ludności na wiejską i miejską w latach 1946—1960 w ‰‰‰ 16

	1946		1950		1955		1960	
	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś
Polska	31,4	68,6	38,4	61,6	43,8	56,2	48,1	51,9
lubelskie	15,7	84,3	17,8	82,2	19,8	80,2	24,8	75,2

Przyrost ludności miejskiej w całym okresie powojennym był pod względem tempa znacznie powolniejszy nie tylko w porównaniu z województwami najbardziej uprzemysłowionymi i zurbanizowanymi, lecz także z dynamiką wzrostu ludności miejskiej całego kraju. Jeśli np. ludność miejska woj. lubelskiego zwiększyła się w latach 1946—1960 o 61,5%, to ludność kraju odpowiednio o 87,7%, zaś woj. katowickiego — o 212%. Tempo wzrostu ludności miejskiej w latach 1956—1960 w odróżnieniu od całego okresu powojennego oraz lat 1950—1955, nieco przewyższało tempo wzrostu ludności miejskiej całego kraju. Mimo zmian, które dokonały się w tej dziedzinie, rozpiętość między wskaźnikami charakteryzującymi poziom urbanizacji Lubelszczyzny a przeciętnymi wskaźnikami urbanizacji kraju nie tylko nie zmniejszyła się w latach 1946—1960, lecz na odwrót poważnie zwiększyła się (patrz dane tabeli nr 10). Nie trzeba uzasadniać, że jeszcze większy dystans dzieli woj. lubelskie od najbardziej uprzemysłowionych i zurbanizowanych województw.

Rzecz zrozumiała, nie można wysuwać utopijnych postulatów zrównania poziomu uprzemysłowienia, stopnia zainwestowania i zurbanizowania wszystkich regionów. Jednakże fakt, że w warunkach socjalizmu zwiększają się i pogłębiają dysproporcje między regionami, że dokonuje się nadmierna koncentracja potencjału produkcyjnego i ludności na stosunkowo niewielkim obszarze kraju, z drugiej zaś strony, regiony zacofane ulegają względnej degradacji (mimo iż w stosunku do okresu międzywojennego sytuacja ekonomiczna regionów słabo rozwiniętych stale polepsza się), zmusza do poważnej refleksji nad dotychczasową polityką ekonomiczną w zakresie rozmieszczenia sił wytwórczych. Powstaje bowiem pytanie czy rzeczywiście dotychczasowe tendencje rozwoju stanowią prawidłowość gospodarki socjalistycznej, czy nie należałoby tym tendencjom (wyraźnie

¹⁵ Obliczono w oparciu o materiały uzyskane ze spisów ludności oraz szacunki GUS. Por. *Rocznik Statystyczny woj. lubelskiego, 1959*, s. 29, tabl. 4(13), oraz *Rocznik Statystyczny, 1961*, s. 13, tabl. 1(21), s. 16, tabl. 3(23).

¹⁶ Źródło: *Rocznik Statystyczny woj. lubelskiego, 1959*, s. 29, tabl. 4(13), oraz *Rocznik Statystyczny, 1961*, s. 13, tabl. 1(21), s. 16, tabl. 3(23).

niekorzystnym ze społecznego, a nawet ekonomicznego punktu widzenia, jeśli ujmować problem w aspekcie długofalowych interesów ekonomicznych kraju) skutecznie przeciwdziałać?

Główną przyczyną powolnego rozwoju urbanizacji Lubelszczyzny (wskutek czego nie osiągnęła ona jeszcze dotychczas średnich ogólnokrajowych proporcji podziału ludności na wiejską i miejską z 1946, a nawet z 1931 r.) jest stosunkowo niewielka działalność inwestycyjna, która pociąga za sobą słaby rozwój przemysłu oraz innych czynników miastotwórczych. Ogranicza to z kolei zapotrzebowanie na siłę roboczą i wzrost pojemności rynku pracy w miastach i miasteczkach, a tym samym ogranicza możliwości przepływu ludności wiejskiej do miast nawet w tych wypadkach, gdy na wsi istnieją nadwyżki niewykorzystanej siły roboczej.

Rozpatrując rozmieszczenie ludności miejskiej na terenie województwa stwierdzamy, iż jest ono nierównomierne. Ogólnowojewódzki wskaźnik charakteryzujący poziom urbanizacji zacięra duże zróżnicowanie w poziomie urbanizacji powiatów. Udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności jest w większości powiatów kilkakrotnie lub o połowę niższy w porównaniu ze średnim wskaźnikiem ogólnowojewódzkim. Do najslabiej zurbanizowanych powiatów należą: Bychawa, Biłgoraj, Tomaszów Lubelski, Krasnystaw, Janów Lubelski i Włodawa.

W wymienionych powiatach udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności nie przekracza 10%. Województwo lubelskie charakteryzuje także najslabiej w kraju rozwinięta sieć miast i osiedli typu miejskiego. Obszar przypadający na jedno miasto jest stosunkowo bardzo duży i wynosił w 1960 r. ok. 855 km² (średnio w kraju — ok. 418 km²).

Jak wynika z danych tabeli 11 w strukturze wielkościowej miast przeważają zdecydowanie małe miasta i miasteczka. Na ogólną liczbę 29 miast 18 stanowiły małe miasta i miasteczka, liczące do 10 tys. mieszkańców. Natomiast bardzo słabo rozwinięta jest sieć miast średnich. Jedyne dwa miasta (Zamość i Chełm) znajdowały się w 1960 r. w grupie miast od 20 do 50 tys. mieszkańców. Nie było też miast w grupie od 50 do 100 tys. mieszkańców.

Wśród 18 małych miast 11 posiadało poniżej 5 tys. mieszkańców, zaś 7 — od 5 do 10 tys. mieszkańców.

Tabela nr 11. Ludność w miastach woj. lubelskiego według wielkości miast w 1960 r.¹⁷

Miasta według liczby ludności	Liczba miast	Ludność w miastach	
		w tys.	w %
Ogółem	29	434	100,0
poniżej 5 tys.	11	38	8,8
5—10 „	7	53	12,2
10—20 „	8	103	23,7
20—50 „	2	59	13,6
50—100 „	—	—	—
100—200 „	1	181	41,7

¹⁷ Na podstawie danych *Rocznika Statystycznego*, 1961, s. 20—21, tabl. 4(24).

Tabela nr 12. Rozwój ludności miast liczących w 1960 r. 10 tys. i więcej ludności (w tys.)¹⁸

Miasta	1931	1946	1950	1960	Miasta	1931	1946	1950	1960
Lublin	112,3	90,4	116,6	180,7	Świdnik	—	—	—	12,7
Chełm	29,1	23,3	20,6	31,1	Hrubieszów	13,3	12,9	10,3	12,3
Zamość	24,3	20,9	21,6	27,5	Międzyrzec				
Biała Podlaska	17,5	15,0	13,3	19,9	Podlaski	16,8	8,7	8,4	11,0
Puławy	9,1	9,1	10,3	13,4	Kraśnik	11,6	9,1	10,5	12,1
Krasnystaw	10,4	10,6	10,0	11,0	Łuków	13,9	8,5	8,2	11,0

W miastach tego typu mieszkało w 1960 r. 21% ludności miejskiej województwa, podczas gdy średnio w kraju ok. 17% ludności miejskiej. Tylko 11 miast posiadało w 1960 r. ponad 10 tys. mieszkańców. Małe miasta i miasteczka województwa nie posiadały, ogólnie biorąc, dotychczas większych możliwości rozwoju, wiele z nich przeżywało poważny kryzys. Wskutek wyniszczenia ludności żydowskiej oraz przemian w strukturze społeczno-gospodarczej małe miasta i miasteczka utraciły częściowo swe dawne funkcje gospodarcze. Natomiast rozwój czynników miastotwórczych oraz kształtowanie się nowych funkcji małych miast i miasteczek były w większości wypadków bardzo powolne. Rozwojowi małych miast nie sprzyjała zasada koncentracji nakładów inwestycyjnych, która, szczególnie w latach planu 6-letniego, ograniczała możliwości powstawania nowych zakładów przemysłowych w małych miastach, co szczególnie ujemnie odbiło się na sytuacji województw wschodnich, w tej liczbie województwa lubelskiego. O poważnym zahamowaniu rozwoju miast na terenie woj. lubelskiego świadczą dane tabeli 12, z których wynika, że takie miasta jak Hrubieszów, Międzyrzec Podlaski, Łuków, nie osiągnęły w 1960 roku stanu ludności z 1931 r., zaś Chełm, Biała Podlaska, Kraśnik, Krasnystaw zaledwie osiągnęły lub nieznacznie przekroczyły liczbę mieszkańców z 1931 r.

Pewne zmiany w ogólnej polityce gospodarczej, szczególnie w polityce inwestycyjnej w ostatnich latach przyczyniły się do złagodzenia kryzysu małych miast i miasteczek. Jednak problem przyspieszenia aktywizacji gospodarczej małych miast i miasteczek w oparciu o lokalizację nowych zakładów produkcyjnych i usługowych, zwiększanie budownictwa mieszkaniowego, oraz pobudzanie miejscowej inicjatywy i gospodarności stanowi w dalszym ciągu jeden z bardzo istotnych problemów społecznych i ekonomicznych.

Niezbędnym warunkiem rozwiązania tego problemu jest przyspieszenie uprzemysłowienia województwa.

3. ZMIANY W STRUKTURZE SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ LUDNOŚCI

Postępy w uprzemysłowieniu i ogólnym zagospodarowaniu danego kraju bądź regionu znajdują wyraz nie tylko w zmianach proporcji mię-

¹⁸ Źródła: *Rocznik Statystyczny*, 1961, s. 23, tabl. 7(27); *Rocznik Statystyczny woj. lubelskiego*, 1959, s. 36, tabl. 8(17).

dzy podstawowymi działami gospodarki narodowej, w rozwoju procesu urbanizacji, lecz także w przeobrażeniach całokształtu stosunków społeczno-gospodarczych, w strukturze zatrudnienia wg form własności działów i gałęzi gospodarki oraz struktury społecznej i zawodowej ludności.

W latach powojennych w całym kraju występował intensywnie proces wzrostu zatrudnienia poza rolnictwem. Uprzemysłowienie kraju pozwoliło zlikwidować stałe bezrobocie w miastach oraz stworzyło możliwości przepływu ludności z przeludnionych wsi do miast, dzięki czemu zostało poważnie zmniejszone przeludnienie agrarne. Jednak dokonujące się w skali krajowej procesy przemian w strukturze społeczno-gospodarczej nie obejmowały równomiernie wszystkich regionów i nie doprowadziły do wyrównania różnic (często nadmiernych) ze względu na niejednakowe warunki startu oraz niejednakową intensywność przemian.

Wzrost zatrudnienia poza rolnictwem w woj. lubelskim był w latach 1949—1960, szczególnie zaś w okresie planu 6-letniego, znacznie szybszy niż średnio w całym kraju (patrz tabela nr 13). Jednak w liczbach absolutnych zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem jest wciąż jeszcze małe. Ilość zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem na 1000 mieszkańców wynosiła w woj. lubelskim w 1960 r. 129 osób w porównaniu do 52 osób w 1949 r. Stanowiło to jednak zaledwie nieco ponad połowę ilości zatrudnionych poza rolnictwem na 1000 mieszkańców kraju. Ze względu na bardzo niski poziom wyjściowy dotychczasowe przemiany tylko w niewielkim stopniu zmniejszyły dystans dzielący Lubelszczyznę od przeciętnych wskaźników charakteryzujących strukturę społeczno-gospodarczą kraju. Nie spowodowały jednak radykalnej zmiany charakteru proporcji w zatrudnieniu ludności.

Struktura społeczna i zawodowa ludności jest na Lubelszczyźnie w dalszym ciągu zacofana, typowa dla regionów gospodarczo słabo rozwiniętych, nieuprzemysłowionych, opóźnionych w rozwoju. W strukturze zatrudnienia i w strukturze zawodowej ludności zdecydowaną przewagę posiada nadal ludność rolnicza. Odsetek ludności utrzymującej się z rolnictwa jest najwyższy w kraju (patrz tabela nr 14). Tempo wzrostu zatrudnienia poza rolnictwem i rozwoju specjalizacji zawodowej ludności rolniczej w oparciu o bardziej nowoczesne środki produkcji i metody organizacji pracy w pozarolniczych gałęziach gospodarki jest w ostatnich latach powolne. Udział ludności utrzymującej się z pracy w przemyśle zwiększył się w ciągu 10 lat z 6,1% w 1950 r. do 10,1% w 1960 r., w budownictwie odpowiednio z 2,0% do 3,3%, w transporcie z 2,7% do 4,4%, w obrocie towarowym z 3,1% do 4,0%.

Udział ludności utrzymującej się z pracy w przemyśle, budownictwie, transporcie i innych działach gospodarki w ogólnej liczbie ludności jest wciąż bardzo niski w porównaniu z odpowiednimi wskaźnikami ogólnokrajowymi oraz wskaźnikami bardziej uprzemysłowionych województw. Odsetek zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej na terenie województwa w ogólnej liczbie zatrudnionych w kraju jest niewspółmiernie niski w stosunku do odsetka udziału liczby ludności województwa w liczbie ludności kraju (patrz dane tabeli nr 13). Niekorzystnym zjawiskiem jest to, że w odróżnieniu od okresu planu 6-letniego, kiedy to zatrudnienie poza rolnictwem wzrastało na terenie województwa znacznie szybciej niż przeciętnie w kraju, w ostatnich latach wzrost zatrudnienia poza rolnic-

twem został poważnie zahamowany i odpowiedni wskaźnik za lata 1956—1960 jedynie nieznacznie przewyższa wskaźnik ogólnokrajowy. Wskutek znacznego zahamowania tempa przejścia ludności rolniczej do zawodów pozarolniczych na terenie województwa lubelskiego nie został dotychczas rozwiązany problem przeludnienia agrarnego. Jak wynika z danych tabeli nr 14 liczba ludności rolniczej na 100 ha użytków rolnych w ciągu ostatnich 10 lat pozostaje na tym samym poziomie (66 i 67 osób na 100 ha użytków rolnych) i jest znacznie wyższa niż przeciętnie w kraju (w 1950 r. — 58 osób, w 1960 r. — 55 osób). W przekroju powiatowym istnieje pod tym względem poważne zróżnicowanie. Mimo że zagęszczenie ludności rolniczej nieco zmniejszyło się w niektórych powiatach o największym zaludnieniu, to jednak w dalszym ciągu takie powiaty jak Kraśnik — 87 osób na 100 ha użytków rolnych, Janów Lubelski — 85 osób, Opole Lubelskie — 83 osób, Krasnystaw — 83 osoby, Zamość — 82 osoby, Puławy — 80 osób, posiadają bardzo wyrokie wskaźniki, przekraczające znacznie przeciętne wskaźniki ogólnowojevodzkie.

Tabela nr 13. Wzrost zatrudnienia w gospodarce społecznej poza rolnictwem w latach 1949—1960¹⁹

	1949			1955			1960			1960	1960
	W tys. osób	%	Ilość zatrudnionych na 1000 mieszk.	W tys. osób	%	Ilość zatrudnionych na 1000 mieszk.	W tys. osób	%	Ilość zatrudnionych na 1000 mieszk.	Wskaźnik	Wskaźnik
Polska	3 648,5	100,0	148	5 839,3	100,0	212	6 765	100,0	227	183	115
lubelskie	83,9	2,3	52	196,9	3,2	108	233,7	3,4	129	278	119

Tabela nr 14. Ludność rolnicza i pozarolnicza woj. lubelskiego w latach 1950 i 1960²⁰

	Ludność rolnicza			Ludność pozarolnicza	
	W tys.	% ludności rolniczej do ludności ogółem	Liczba ludności rolniczej na 100 ha użytków roln.	W tys.	% ludności pozarolniczej do ludn. ogółem
1950	1 223,1	76,0	66	386,9	24,0
1960	1 212,2	67,3	67	587,7	32,7

¹⁹ Obliczono w oparciu o dane GUS.

²⁰ Wg danych Narodowego Spisu Powszechnego z dn. 3 XII 1950 r. oraz Spisu Powszechnego z dn. 6 XII 1960 r. Por. *Rocznik Statystyczny 1961*, s. 190—191, tabl. 33(240) i 34(241).

Dane tabeli nr 15 wskazują wyraźnie na to, że w ciągu 10 lat pogorszyła się struktura indywidualnych gospodarstw chłopskich. Udział gospo-

Tabela nr 15. Zmiany w strukturze indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 1950—1960 (w %/0/0) 21

Lata	Ogółem	Gospodarstwa i działki o powierzchni ogólnej w ha									
		0,1—0,5	0,5 i więcej								
			Razem	0,5—2	2—3	3—5	5—7	7—10	10—14	14—20	20 i więcej
1950	100	2,2	97,8	14,3	13,6	29,3	19,9	13,4	5,3	1,6	0,4
1960	100	3,0	97,0	14,0	15,5	28,6	17,9	11,8	4,5	0,7	0,2

darstw o powierzchni od 0,5 do 5 ha zwiększył się z 60,4% w 1950 r. do 65,1% w 1960 r. Jeśli w 1950 r. udział wymienionej grupy gospodarstw w ogólnej liczbie gospodarstw pozostawał na poziomie 1931 r. 22, to w roku 1960 zwiększył się o ponad 5%. Niewątpliwie pewna część właścicieli karłowatych gospodarstw znalazła pracę w zawodach nierolniczych, przekształcając się w tzw. chłopów — robotników. Nie wolno jednak zapominać, że wskutek słabego uprzemysłowienia możliwości uzyskania pracy poza rolnictwem są w województwie lubelskim, szczególnie w najbardziej zaniedbanych powiatach, bardzo ograniczone, a w każdym razie o wiele mniejsze niż w regionach uprzemysłowionych. Grupa chłopów-robotników jest na Lubelszczyźnie stosunkowo nieliczna. W najbardziej zacofanych powiatach posiadających nadwyżki siły roboczej występuje zjawisko przeludnienia agrarnego i rozdrabniania gospodarstw w drodze działów rodzinnych w klasycznej niemal postaci. Pozwała to, jak się wydaje, stwierdzić, że na terenie województwa występowały w całym okresie powojennym i występują nadal, mimo dość dużego odplywu ludności wiejskiej do miast oraz poza granice województwa, znacznie nadwyżki siły roboczej w stosunku do posiadanej ziemi i innych środków produkcji, występuje zjawisko przeludnienia agrarnego oraz biedota wiejska. Dokładne określenie rozmiarów nadwyżek siły roboczej w rolnictwie na terenie województwa wymaga przeprowadzenia dodatkowych badań i oszacowania (w oparciu o określony system wskaźników uwzględniających pracochłonność robót w indywidualnych gospodarstwach chłopskich przy istniejącej strukturze upraw, zaopatrzeniu w maszyny itp. oraz przy istniejącej strukturze agrarnej) optymalnego zapotrzebowania na siłę roboczą a także odpowiadającej temu zapotrzebowaniu ilości ludności rolniczej na 100 ha użytków rolnych. Wykracza to, rzecz zrozumiała, poza ramy niniejszego opracowania.

Chcielibyśmy natomiast dla potwierdzenia tezy o istnieniu przeludnienia agrarnego w rolnictwie Lubelszczyzny przytoczyć poniższe, bardzo

21 Źródło: *Rocznik Statystyczny*, 1961, s. 190—191, tabl. 33(240) i 34(241).

22 Por. *Mały Rocznik Statystyczny*, 1939, s. 68.

zresztą uproszczone i przybliżone porównanie. Nie pozwala ono wprawdzie określić dokładnie rzeczywistych rozmiarów nadwyżek ludności rolniczej, pozwala jednak, naszym zdaniem, choćby w sposób bardzo przybliżony zorientować się, jakie są najogólniejsze tendencje zmian w tej dziedzinie. Jeśli np. przyjąć średnią ogólnokrajową liczbę ludności na 100 ha użytków rolnych jako wzorcową dla woj. lubelskiego, to ludność rolnicza województwa wynosiłaby w 1950 r. 1080 tys. osób (a więc nadwyżka względna wynosiłaby ponad 140 tys. osób), zaś w 1960 r. odpowiednio 992,5 tys. osób (a więc względna nadwyżka wynosiłaby ok. 220 tys. osób). Jeśli zaś przyjąć w charakterze wskaźnika wzorcowego liczbę ludności rolniczej na 100 ha użytków rolnych występującą w woj. poznańskim (46 osób na 100 ha), to w 1950 r. względna nadwyżka ludności rolniczej wynosiłaby w woj. lubelskim ok. 360 tys. osób, zaś w 1960 r. odpowiednio — ok. 380 tys. osób. W porównaniach powyższych zasługuje na uwagę to, że w obu wypadkach względne nadwyżki ludności rolniczej w woj. lubelskim wzrastają, a więc sytuacja jest obecnie pod tym względem tak samo, a nawet bardziej niekorzystna jak 10 lat temu.

*

*

*

Przedstawione wyżej dane statystyczne oraz rozważania interpretujące one upoważniają do następujących stwierdzeń:

1) Zaludnienie woj. lubelskiego poważnie zmniejszyło się w latach 1944—1950, głównie wskutek emigracji ludności poza granice kraju oraz migracji wewnętrznej do województw zachodnich i północnych. W latach późniejszych liczba ludności stopniowo wzrastała, jednak przyrost rzeczywisty kształtował się nadal nieco poniżej przyrostu naturalnego. Ogólnie więc biorąc, w latach powojennych zaludnienie województwa wzrosło w znacznie mniejszym stopniu niż przeciętnie zaludnienie całego kraju.

2) Struktura ludności według płci i wieku zmieniała się podobnie jak w innych województwach Polski centralnej i wschodniej i nieznacznie tylko odbiega od ogólnokrajowej. Znacznie korzystniejszą natomiast strukturę ludności, szczególnie według wieku, posiadają województwa zachodnie i północne.

3) W latach powojennych, szczególnie w ostatnim dziesięcioleciu, dokonały się istotne zmiany w podziale ludności na wiejską i miejską oraz w strukturze społecznej i zawodowej ludności województwa. Jednak poziom urbanizacji jest w województwie lubelskim nadal najniższy w kraju. Również struktura społeczna i zawodowa ludności jest w naszym ciągu zafafana, typowa dla regionów słabo rozwiniętych i opóźnionych w rozwoju. Istnieje ponadto względne przeludnienie agrarne oraz marnotrawstwo potencjalnych zasobów pracy skoncentrowanych w rolnictwie.

4) Przeprowadzona analiza zmian w stosunkach ludnościowych w województwie lubelskim na tle całego kraju oraz innych województw wyka-

zuje, że przemiany w strukturze społeczno-gospodarczej Lubelszczyzny są (z uwagi na ogromne zaniedbania) zbyt powolne w stosunku do dynamiki przemian w najbardziej uprzemysłowionych i rozwiniętych regionach, a nawet w stosunku do wskaźników charakteryzujących dynamikę odpowiednich przemian w skali ogólnokrajowej. Stwarza to niebezpieczeństwo nie tylko utrzymania się nadmiernych różnic w strukturze społeczno-gospodarczej między regionami, ale dalszego pogłębiania się tych różnic i względnej degradacji Lubelszczyzny oraz innych regionów słabo rozwiniętych.